

KS. STANISŁAW ŁACH

W PS 82 MOWA O BOGACH CZY O SĘDZIACH?

W krótkim, bo zaledwie 8 wierszy liczącym Ps 82 jest mowa o zgromadzeniu Bożym ('*adat-'ēl*), gdzie wśród bogów ('*ēlōhim*) Jahwe odbywa sąd (por. w. 1), i o wytraceniu tych bogów za to, że ci „synowie Najwyższego” (*b^ēnē'eljôn*) nie wymierzali sprawiedliwości uciśnionym (por. w. 7).

Jest kwestią, czy te trzy wyrażenia '*adat-'ēl*, '*ēlōhim* oraz *b^ēnē'eljôn* mają w Ps 82 znaczenie dosłowne i oznaczają innych bogów, podporządkowanych Jahwe, Bogu Izraela, czy przenieśne i oznaczają sędziów Izraela. Obie interpretacje miały i mają swoich zwolenników, jak świadczy o tym historia egzegezy tego Psalmu¹. W niniejszym studium rozpatrzone zostaną najpierw argumenty zwolenników interpretacji dosłownej (I), a potem przenieśnej (II), co nam ułatwi należytą egzegezę Ps 82 (III).

I

Począwszy od H. Gunkela² hipoteza dosłownego tłumaczenia Ps 82 wydaje się zajmować naczelne miejsce w egzegezie tego utworu. Różnie usiłują uczeni dowodzić tego swego stanowiska. Gdy Gunkel sądzi, że Ps 82 jest późnego pochodzenia i że idzie w nim, podobnie jak w Dn 10, 13. 20 o anioły opiekuńcze poszczególnych narodów, to znów S. Mowinkel³ przypuszcza, że Ps 82 jest kultycznym sądem nad bogami pogańskich narodów. Bóg Izraela jest tu przedstawiony jako Opiekun uciśnionych i biednych. Jeszcze inni uczeni, jak A. Weiser⁴, J. H. Kraus⁵, O. Eissfeldt⁶ uważają Ps 82 za starszy, tzn. za pochodzący

¹ H. W. Jüngling (*Der Tod der Götter* (Stuttgarter Bibel-Studien 38), Stuttgart 1969, 11-24) podaje przykłady egzegezy patrystycznej z ostatnich stu lat.

² *Die Psalmen*, Göttingen 1926, 360 nn.

³ *Psalmen-Studien*, Amsterdam 1961, II, 67.

⁴ *Die Psalmen*, Göttingen 1966, 379 n.

⁵ *Psalmen*, Neukirchen 1966, II, 570.

⁶ *El and Yahweh*, ISSt 1 (1956) 25-37.

z okresu, kiedy w Izraelu ścierał się kult Jahwe z kultem bóstw kanańskich. Wymienieni autorzy w różny sposób uzasadniają swoje stanowiska. Przeważnie powołują się na rozmaite teksty biblijne i pozabiblijne, zawierające paralele z występującymi w Ps 82 wyrażeniami określającymi czy to zebrania doradców Jahwe, czy to bogów, czy wreszcie synów Najwyższego.

Trzeba tu zaznaczyć, że pierwsze wyrażenie (*'ădat-'ēl*) jest faktycznie hapax legomenon. Nigdzie poza Ps 82, 1 nie ma wyraźnej mowy o zebraniu bogów. Usiłują wprowadzić takie wyrażenie do Ps 7, 8 w miejsce „zebranie ludów”. Przeciwstawia się jednak takiej korekcie tego Psalmu Kraus, uważając, i słusznie, że mamy w tym tekście raczej ideę Jahwe, sędziego wszystkich narodów (por. Ps 9, 9; 96, 10; 98, 9 czy Iz 43, 8). Co więcej, Kraus przypuszcza, że idea Jahwe zasiadającego na sąd na zebraniu Bożym jest ideą archaiczną i mitologiczną, która w czasach późniejszych ustąpiła miejsca idei Jahwe — sędziego wszystkich narodów.

Wydaje się jednak, że pokrewnym wyrażeniem *'ădat-'ēl* z Ps 82, 1 jest wyrażenie *sôd Jahwe* z Jer 23, 18-22, gdzie czytamy: „Albowiem któż stanie w radzie Jahwe (*sôd Jahwe*) aby (Go) ujrzał i Jego słowo usłyszał [...] Lecz, gdyby w mojej radzie stali, głosiliby mojemu ludowi moje słowa”. Do rady Jahwe przynależą prorocy prawdziwi, którzy otrzymali od Niego polecenie głoszenia ludowi słów Bożych.

Wyrażenia pokrewne *'ădat-'ēl* z Ps 82, 1 są także w różnych tekstach, w których Jahwe przemawia do siebie w liczbie mnogiej, jak w Rdz 1, 26 (P), gdzie Bóg mówi: „Uczyńmy człowieka na obraz i według naszego podobieństwa”, czy w owych jahwistycznych wypowiedziach Boga czy to po upadku człowieka: „Oto człowiek stał się, jako jeden z nas” (Rdz 3, 22), czy podczas budowy wieży Babel: „Zstąpmy i pomieszajmy im języki” (Rdz 11, 7). Tu też należy zaliczyć słowa Jahwe u Iz 6, 8: „Kto nam pójdzie”.

Wszystkie te teksty są paralelami. Nie wyrażają one faktycznej naraady czy rozmowy Boga z bytami niebieskimi, a jedynie na sposób ludzki chcą zaznaczyć, iż Jahwe działa i podejmuje decyzje z wielką rozwagą.

Czy jednak wyrażeniu *'ădat-'ēl* nie należy dać znaczenia zebrania bogów, jeśli występuje ono w paralelizmie synonimicznym z wyrazem *'elôhim*, który w ST często oznacza bogów. Zwłaszcza w hymnach mają miejsce liczne wypadki przeciwstawiania Jahwe innym *'elôhîm*, aby w ten sposób zaakcentować ich nieporównywalność z Jahwe (por. Ps 89, 9). Szczególnie często są one w tzw. Psalmach o wstępowaniu Jahwe na tron. W Ps 95, 3 mieści się wezwanie do uwielbienia Jahwe;

„Gdyż wielkim Bogiem jest Jahwe
i królem wielkim nad wszystkich bogów”.

Nieco inaczej brzmi to wezwanie w Ps 96, 4;

„Gdyż wielki jest Jahwe
Godniejszy wielkiej czci niż wszyscy bogowie”.

Zaś w Ps 97, 7 tak woła Psalmista do 'ēlōhîm;

„Upadnijcie przed Nim wszyscy bogowie”.

co tak motywuje:

„Ty bowiem Jahwe jesteś Najwyższy na całej ziemi.
Bardzoś wywyższony nad wszystkich bogów”.

W tym zestawianiu Jahwe z innymi bogami (tamże w. 9) dochodzi wreszcie Psalmista do stwierdzenia ich nicości w porównaniu z Nim. Takie bowiem słowa wypowiada Ps 96, 5: „Nicością ('ēlîlîm) bowiem są wszyscy bogowie narodów, Jahwe zaś uczynił niebiosą”.

Trudno jednak na podstawie przytoczonych przykładów dowieść, że w Ps 82 wyraz 'ēlōhîm oznacza bogów, gdyż nie ma w nim przeciwstawienia ich Jahwe, a jest jedynie zaznaczone, że On nad nimi sprawuje sąd, że wydaje na nich wyrok zguby (ww. 6 n.). Owo skazanie 'ēlōhîm na zgubę każe być ostrożnym w utożsamianiu ich z bogami pogańskich narodów, tym bardziej, że jak zobaczymy, określenie to odnosi się także do istot ziemskich.

Czy jednak za nadaniem wyrazowi 'ēlōhîm znaczenia istot niebieskich nie przemawia paralelizm z w. 6 Ps 82, gdzie są one zrównane z b'ēnē 'eljôn, tj. synami Najwyższego. Nie ma w Piśmie św. wprawdzie gdzie indziej mowy o b'ēnē 'eljôn, ale nie ma wątpliwości, że to wyrażenie jest równoznaczne z b'ēnē 'ēlōhîm czy z b'ēnē 'ēlîm, pojawiającym się dwa razy w Psalterzu — w Ps 29, 1:

„Przyńście Jahwe synowie Boży,
Przyńście Jahwe chwałę i moc”.

i w Ps 89, 7:

„Któż bowiem w obłokach może się równać z Jahwe.
I któż z synów Bożych jest podobny do Jahwe”.

W obu tych Psalmach wyrażenia b'ēnē 'ēlōhîm i 'ēlōhîm oznaczają bogów pogańskich, gdyż zarówno te Psalmi, jak i hymny o królewskiej godności Jahwe mają na celu uzasadnienie myśli, że tylko Jahwe, a nie bogom pogańskim należy się najwyższa cześć i uwielbienie. W Ps 82, 6 zarówno b'ēnē 'ēlōhîh jak i 'ēlōhîm oznaczają raczej jakieś istoty ziemskie, które

uczestniczą w boskich przywilejach. Gramatyka hebrajska zna użycie wyrazu *bēn* lub *b'nē* na oznaczenie przynależności do jakiegoś zespołu. W oparciu o to G. von Rad stwierdza, że *bēn* (syn) nie ma znaczenia fizyczno-genealogicznego, a zatem, że nie oznacza Syna Bożego w sensie mitologicznym, lecz jako przynależnego do świata boskiego⁷. I tak synowie Boży w Rdz 6, 2. 4 oznaczają prawdopodobnie Setytów, wiernych czcicieli Boga w przeciwieństwie do Kainitów, którzy sprzeniewierzyli się Bogu.

Na potwierdzenie tezy, iż omawiane wyrażenia nie muszą oznaczać bogów pogańskich, można przytoczyć wypowiedź Pwt 10, 17, gdzie autor deuteronomiczny, niewątpliwie czciciel Jahwe jako jedyne Boga, domaga się obrzezania serc, gdyż „Jahwe wasz Bóg jest Bogiem bogów”. Wyrażenie „Bóg bogów” występuje w Ps 136, 2 i Ps 138, 1. W tym ostatnim wypadku chodzi o Psalm dziękczynny, pochodzący z późniejszego czasu, kiedy to formuła ta oznaczała Jahwe jako jedyne Boga.

Jest znamienne, że tłumacze LXX wyrażeniu bogowie nadawali znaczenie aniołów, zaś Targumy — sędziów. Zwolennicy dosłownego tłumaczenia Ps 82 powołują się na paralele pozabiblijne. O zebraniach bogów, na których rozstrzygano ważniejsze sprawy, wspominają teksty mezopotamskie zwane *puhur ilani*. Wspomina już o tych zebraniach *Enuma elisz*⁸. Również w Egipcie podczas większych świąt królewskich zbierali się wszyscy miejscowi bogowie kraju i składali królowi życzenia, otrzymując za to udział w ofiarach⁹. Szczególnie wielką siłę przypisują uczeni paralelom ugaryckim, które mają świadczyć za dosłownym tłumaczeniem Ps 82. Jest w nich rzeczywiście mowa o zebraniu bogów, noszącym tam nazwę *mphrt bn'l*, czy *phr(bn)'lm*¹⁰.

Trzeba jednak pamiętać, że Ugarit zostało zburzone już w 1200 r. przed Chr., kiedy Izrael zaczynał dopiero swoje narodowe istnienie. Toteż raczej nie zależność od Ugarit mogła wywrzeć tu wpływ największy. W Ps 82 jednakże wszystkie trzy wyrażenia czy to o *'ādat-'ēl*, czy o *'ēlōhim*, czy wreszcie *b'nē 'eljōn* należy raczej rozumieć jako wypowiedź o sędziach, którzy uczestniczą w Bożych sądach nad światem.

II

Widzieliśmy już, że nie ma przekonujących argumentów przemawiających za tym, aby różnym wyrażeniom używanym na oznaczenie istot

⁷ *Das erste Buch Mose-Genesis* (ATD), Göttingen 1956 ad locum.

⁸ H. Gressmann, AOT², 109; por. A. Falkenstein, W. von Soden, *Sumerische und akkadische Hymnen und Gebete*, Stuttgart 1953, 199.

⁹ H. Kees, *Der Götterglaube im Alten Ägypten*, Berlin 1941, 214.

¹⁰ C. H. Gordon, *Ugaritic Handbook*, Roma 1947, II, 51, III, 142.

Bożych nadawać znaczenie dosłowne. Wobec tego należy się przypatrzyć, jakie są podstawy metaforycznego przekładu tych określeń sędziów.

Zwolennicy¹¹ metaforycznej interpretacji wyrażenia 'ēlōhīm i innych jego synonimów zawartych w Ps 82 powołują się na trzy grupy tekstów, gdzie ów wyraz w znaczeniu przenośnym oznacza sędziów.

Pierwszą z nich stanowią dwa przepisy z Księgi Przymierza — Wj 21, 6 i 22, 7. Pierwszy dotyczy uwalniania po sześciu latach niewolników pochodzenia hebrajskiego. W wypadku zaś, gdyby ów niewolnik nie chciał skorzystać z przysługującej mu wolności, „jego właściciel zaprowadzi go przed Boga ('ēlōhīm), a potem zawiedzie do drzwi albo do bramy i przekłuje mu ucho sztydłem, i będzie niewolnikiem do śmierci”. LXX, a za nią Targumy przełożyły 'ēlōhīm przez sąd Boga, a Syj przez sędziów. B. Baentsch¹² starał się wyrazowi 'ēlōhīm nadać znaczenie bogów domowych, ale sprzeciwia się temu zawarty w Księdze Przymierza zakaz sporządzania wszelkich posągów bóstw (Wj 20, 23). Drugi przepis dotyczy trybu postępowania w wypadku kradzieży depozytu dokonanej przez nieuchwytnego złodzieja. Właściciel depozytu winien wówczas przywieść tego człowieka, u którego zaginął jego depozyt do 'ēlōhīm, gdzie złoży przysięgę na to, że mu depozyt skradziono. I tu niewątpliwie wyraz 'ēlōhīm oznacza sędziów, którzy przez odebranie przysięgi od tego, któremu skradziono depozyt, mieli go zwolnić od zarzutu przywłaszczenia go sobie¹³.

Drugą grupę tekstów świadczących o tym, że 'ēlōhīm w Ps 82 oznacza sędziów, stanowią Wj 18, 13-27 i Pwt 1, 9-18. W pierwszym tekście, przynależnym do źródła elohistycznego, Jetro zaleca Mojżeszowi ustanowienie sędziów, aby sam nie zajmował się ludem, który przychodzi do niego, by radzić się Boga, rozstrzygać spory i otrzymywać pouczenia Boże (ww. 15-16). Radzenie się 'ēlōhīm wydaje się być tutaj rozumiane jako rozstrzyganie sporów. Jeszcze wyraźniej podkreślona jest w paralelnym tekście o ustanowieniu sędziów w Pwt 1, 6-18 boska cecha urzędu sędziowskiego. Oto odnośne słowa Mojżesza skierowane do sędziów:

¹¹ F. Delitzsch, *Biblischer Kommentar über die Psalmen* (BKAT IV/I), Leipzig 1894, 547; R. Kittel, *Die Psalmen* (KAT 13), Leipzig 1914, 304; F. Nöttscher, *Das Buch der Psalmen* (EB 4), Würzburg 1959, 183; A. Deissler, *Die Psalmen*, Düsseldorf 1964, 2, 153.

¹² *Exodus-Leviticus-Numeri*, Göttingen 1903, 390. Podobnie M. Noth, *Das zweite Buch Mose* (ATD), Göttingen 1965, 178; Z. W. Falk, *Exodus XXI, 6, VT 9* (1959) 86-89; M. P. Shalom, *Studies in the Book of Covenant in the Light of Cuneiform and Biblical Law* (SVT 18), Leiden 1970, 50.

¹³ Por. Noth, dz. cyt., 149.

„Nie zwracajcie uwagi w sądzie na osoby, ale wysłuchajcie tak małego, jak i wielkiego. Nie lękajcie się ludzi, ponieważ sąd należy do Boga” (ww. 17 n.)¹⁴.

Do trzeciej wreszcie grupy tekstów świadczących o tym, że władza sądownicza jest określana w ST jako władza Boża, należy Ps 45, 7, w którym Psalmista po skierowanej do Jahwe prośbie, aby dał królowi dar sprawiedliwego sądenia, woła w w. 7 tak:

„Twój tron, Boże (*'ēlōhīm*) trwa na wieki wieków
Berłem sprawiedliwym jest berło królestwa twego”¹⁵.

A zatem jest podstawą do tego, aby zarówno wyrażenie *'ēlōhīm* jak i paralelne *b'nē 'eljôn* rozumieć przenieśnie jako określenie sędziów. Konsekwentnie też i wyrażenie *'ādat-'ēl* byłoby poetyckim obrazem, przedstawiającym Jahwe odbywającego na wzór naczelnych bogów poganińskich zebranie, ale nie z bogami, istotami ponadziemskimi, lecz z sędziami.

III

Z kolei należy się przypatrzeć, jak ta przenośna interpretacja odpowiada treści całego Ps 82, który po przekładzie krytycznym (a) i po omówieniu jego formy literackiej (b) oraz czasu powstania (c) poddać należy szczegółowej analizie egzegetycznej (d).

a) Krytyczny przekład Ps 82

1. Psalm Asafa

Jahwe¹⁶ stoi w zgromadzeniu Bożym,
w pośrodku bogów sprawuje sąd.

2. Dokądże będziecie wydawać niesprawiedliwe wyroki
i okazywać pobłażliwość przestępcom.

3. Osądzajcie biednego i sierotę,
Wymierzajcie sprawiedliwość potrzebującym i nędzarzom.

4. Wybawiajcie biednego¹⁷ i ubogiego,
Wyswabadzajcie (ich) z rąk złoczyńców.

¹⁴ Por. R. K n i e r i m, *Exodus 18 und die Neuordnung der mosaischen Gerichtsbarkeit*, ZAW 73 (1961) 146-171.

¹⁵ Por. S. Ł a c h, *Ps 45, w: Obietnica i Wypełnienie*, Lublin 1973.

¹⁶ W elohistycznej przeróbce Ps 82 imię Jahwe zastąpiono w ww. 1 i 8 wyrazem *'ēlōhīm*.

¹⁷ Ponieważ w ww. 3a i 4a jest *dal*, tj. biedny, nieszczęśliwy, dlatego dla uniknięcia powtarzania w w. 3a można zmienić *dal* na *dak* wzorem niektórych Psalmów, np. 9, 10, 74, 21.

5. Nie rozumieją i nie poznają,
krążą w ciemnościach
i chwieją się wszystkie podstawy ziemi.
6. Powiedziałem: Jesteście bogami
i synami Najwyższego.
7. Ale pomrzecie, jak ludzie
i jak książęta upadniecie.
8. Powstań Jahwe¹⁸ dla odbycia sądu nad ziemią,
gdyż Twoją własnością wszystkie narody ziemi”.

Tekst Ps 82 jest dobrze zachowany i wykazuje mało wariantów. Rytmika Ps 82 jest różnorodna. Początkowe cztery wiersze i w. 7 mają po 3 : 3 zgłoski akcentowane, zaś w. 5 ma dwa początkowe stychy po 2 : 2, a trzeci stych 3 zgłoski akcentowane, w. 6 ma 3 : 3 a w. 8 — 4 : 4 zgłosek akcentowanych.

b) *Forma literacka Ps 82*

J. Morgenstern¹⁹ przypuszcza, że Ps 82 składa się z fragmentów dwóch różnych utworów. Wiersze 2-5 to fragmenty staroizraelskich nakazów prawnych, zaś dalsza część to fragment jakiegoś mitu o zebraniu bogów, do którego należy włączyć także fragment Rdz 6, 1-4 traktujący o małżeństwach synów Bożych z córkami ludzkimi. Tego rodzaju rozdzielenie Ps 82 na dwie różne heterogeniczne części jest następstwem dosłownego tłumaczenia wyrażenia 'ēlōhīm w tym utworze.

Gdy się jednak wyrazowi 'ēlōhīm nada znaczenie przenośne — sędziów, to Ps 82 przybiera postać mowy sądowej, którą C. Westermann²⁰ uważa za pierwotną formę poetyckich przemówień. Mowa taka zawiera skargę i wyrok. W Ps 82 oskarżonym jest nie jakaś jedna osoba, ale wszyscy niesprawiedliwi sędziowie. Wskazuje to na późniejsze, z okresu wystąpienia wielkich proroków, rozwinięcie pierwotnej formy procezej. Skarga w Ps 82 jest ujęta w formie pytania²¹ (w. 2): „Jak długo będziecie wydawać niesprawiedliwe wyroki i okazywać pobłażliwość przestępcom”.

Po skardze następuje ogłoszenie wyroku, wprowadzone jak i w Ps 82, 6 wyrazem: „Powiedziałem” czy jakimś analogicznym przeciwstawieniem przeszłości aktualnego działania Bożego.

¹⁸ LXX czytała *tanhil*, gdyż ma *κατακληρονομῆσεις*, tj. otrzymałeś na własność.

¹⁹ *The Mythological Background of Psalm 82*, HUCA 14 (1939) 29-126, szczególnie 31 nn.

²⁰ *Grundformen prophetischer Rede* (Theologische Abhandlungen 31), München² 1964, 99.

²¹ Taka forma jest częsta w Piśmie św., np. 1 Sm 2, 29-31; 1 Krl 21, 19; 2 Krl 1, 2; Iz 7, 13 itd. Pytanie spotyka się też w skardze proroków skierowanej do narodu: Iz 5, 4; Mich 3, 1; 6, 3.

Oba elementy zasadniczej mowy sądowej — skarga (w. 2) i wyrok (w. 6 n.) często rozdzielone są mową upominającą, jak to ma miejsce w w. 3 n. w Ps 82, i stwierdzeniem winy (tamże w. 5). Mowa upominająca jest częstym elementem w mowach proroczych²². Taki porządek, jaki mamy w Ps 82, a mianowicie skarga, upomnienie i ogłoszenie wyroku, spotyka się w liście króla Zimrilima z Mari posłanym przez posłów do królów Jaminitów²³. Jest on też w jahwistycznym zredagowaniu poselstwa Mojżesza do Faraona w Wj 10, 3 n., które kończy zapowiedź plagi szarańczy. I tu pyta Jahwe Faraona, jak długo będzie wzbraniał się uwolnić Izraela z Egiptu, później upomina go, aby wypuścił Izraela, a wreszcie zapowiada karę. Przez porównanie Ps 82 z Wj 10, 3 n. ukazuje się wyraźniej funkcja mowy upominającej w Ps 82, 3 n. Mowa wskazuje, że wyrok skazujący jeszcze nie był zadecydowany i nie zapadłby, gdyby sędziowie skorzystali z upomnienia. Ogłoszenie wyroku wskazuje na nieprzychylną reakcję sędziów. A zatem struktura literacka mowy sądowej Ps 82 dopomaga nam w odtworzeniu treści tego utworu i prowadzi do stwierdzenia, że Ps 82 nie jest zbiorem różnych, luźno ze sobą złączonych fragmentów, lecz stanowi dobrze skomponowaną całość. Również i ostatni wiersz Ps 82, gdzie Psalmista wzywa Jahwe, aby sam objął władzę nad całą ziemią, gdyż do niego należy cały świat, nie jest w tym Psalmie elementem dodanym, gdyż analogiczne wezwania posiadają i inne lamentacje (np. Ps 7; 9, 20; 10, 12). Ponadto świadczy o tym wyraz hebrajski *šāfat*, sądzić, który występuje w całym Psalmie (ww. 1b, 2a. 3a. 8a).

A więc Ps 82 jest, jak go słusznie określił H. Gunkel²⁴, naśladownictwem mów proroczych.

c) Czas powstania Ps 82

Jeszcze większa rozbieżność wśród uczonych panuje w tym przedmiocie. Gdy Mowinckel²⁵ i H. Schmidt²⁶ sądzą, że Ps 82 powstał z okazji święta Nowego Roku, święto wstąpienia Jahwe na tron, kiedy to wszyscy *'ēlōhim*, których obaj ci uczeni uważają za bogów pogańskich, oddawali hołd Jahwe, to H. Gunkel i G. Begrich ze względu na specyficzną formę strukturalną uważają go za powstały po niewoli²⁷. M. Da-

²² Jer 3, 13. 14 nn.; 4, 1 nn.

²³ F. Ellermeyer, *Prophetie in Mari und Israel* (Theologische und Orientalische Arbeiten), Herzberg 1968, 25 nn.

²⁴ *Einleitung in die Psalmen*, Göttingen 1933.

²⁵ Dz. cyt., 2, 370.

²⁶ *Die Psalmen* (HAT), Tübingen 1934 ad locum.

²⁷ *Einleitung in die Psalmen*, Göttingen 1937.

hood²⁸ na podstawie różnych archaizmów, sądzi, że Ps 82 napisano w Izraelu jeszcze przed ustanowieniem tam monarchii.

Rozwiązanie kwestii czasu powstania Ps 82 w znacznej mierze jest uzależnione od tego, czy wyrażenie *'ēlōhīm* w tym utworze, interpretuje się dosłownie, czy też przenośnie. Dosłowna interpretacja skłania do przyjęcia tezy, iż Psalm był napisany przed niewolą, lub w okresie jej trwania, kiedy to Izraelowi zagrażało pogaństwo, utrata wiary w jednego Boga. Gdy się jednak przyjmie znaczenie przenośne tego wyrażenia, czyli uzna, że oznacza ono niesprawiedliwych sędziów, to raczej należy przyjąć, że Ps 82 powstał przed niewolą, kiedy to zarówno ówczesne zbiory prawne, jak i prorocy zalecają sędziom sprawiedliwość. Ww. 2-5 Ps 82 treściowo odpowiadają nakazom Księgi Przymierza skierowanym do całego Izraela: „Nie będziesz krzywdził żadnej wdowy i sieroty. Jeślibyś ich skrzywdził i będą się skarżyli do Mnie, usłyszę ich skargę, zapali się gniew mój i wygładzę was mieczem [...]” (22, 22 n.), czy też do sędziów: „Nie pozwolisz wydać wyroku przewrotnego na ubogiego, który się zwraca do ciebie w swym procesie. Oddalisz sprawę kłamliwą i nie wydasz wyroku śmierci na niewinnego i sprawiedliwego [...]” (23, 6 n.). Odrzuceniem grozi Izraelitom Iz 1, 17, jeśli nie przestaną krzywdzić bliźnich, dlatego woła: „Zaprawiajcie się w dobrem. Troszczcie się o sprawiedliwość, uciśnionego wspomagajcie, oddajcie słusność sierocie, w obronie wdowy stawajcie”.

d) Egzegeza Ps 82

Ps 82 posiada tytuł Psalm Azafa (według Ezd 2, 41 i 2 Krn 29, 30 potomkowie Azafa stanowili grupę śpiewaków w świątyni). Oprócz Psalmu komentowanego do Psalmów Azafa należą Ps 50 i Ps 73—83. Wszystkie te Psalmi przynależą znów do większej grupy, zwanej elohistyczną (42-83), w której często imię Jahwe jest zmieniane na *'ēlōhīm*.

W. 1. Psalmista wprowadza już w w. 1. wizję Jahwe jako sędziego, który stoi (hebr. *niššāb*) w zgromadzeniu Bożym (hebr. *'ādat-'ēl*), aby sprawować sąd w pośrodku bogów. Myśl o Jahwe jako sędzim jest częsta w ST, zwłaszcza w księgach proroków. Szczególnie wiele podobieństwa z Ps 82 posiada Iz 3, 12-15. Tam również jest mowa o tym, że Jahwe stoi, aby sędzić (*niššāb lārīb*) najwyższe warstwy Judy. Wyrażenie *'ēl* w formule *'ādat-'ēl* ma znaczenie przymiotnikowe, jak w wyrażeniach *'arzê-'ēl* cedry Boże, czyli wysokie, czy *harrê-'ēl*, tj. góry Boże, czyli wysokie itp. LXX i Wg zamiast *'ēl* czytamy *'ēlim*, deorum, Symp — aniołów, zaś Aq — ἰσχυρῶν, tj. mocnych. Podobne reprezentacje Jahwe zawierają inne wizje biblijne (1 Krl 22, 19 nn; Iz 14, 13 nn; Jb 1, 6; 2, 1;

²⁸ *The Psalms*, New York 1968, II, 269.

15, 8). Jahwe w zgromadzeniu Bożym sprawuje sąd nad 'ēlōhim, tj. nad możnymi, którzy uczestniczą w uprawnieniach Boga do sądenia ludzi, zowiąc się tym samym 'ēlōhim, jakby boskimi istotami.

W. 2. Do tych istot zwraca się Jahwe z zapytaniem 'ad mātaj, tj. dokądże. Formuła taka występuje w lamentacjach indywidualnych i ma swój odpowiednik w babilońskim wyrażeniu *adi mati*. Tutaj nabiera znaczenia nagany i oburzenia przywołując na myśl Cyceroniańskie oburzenie przeciw Katylinie, wyrażające się w formule *queusque tandem [...]*. Formułę tę wypowiedzaną przez Boga zawierają także inne teksty (Wj 10, 3; 16, 28; Lb 14, 11. 27). Nagana, jakiej udziela Jahwe, dotyczy w nich wydawania przez sędziów wyroków 'āwel, tj. niesprawiedliwych (por. Kpł 19, 15. 35) i okazywania pobłażliwości przestępcom (hebr. *p'né r'ša'im tiš'û*). Wyrażenie hebrajskie (*nāsā' pānim*) oznaczające dosłownie „podnosić twarz” wywodzi się z etykiety dworskiej. Kto bowiem zjawił się przed królem, czy ważną osobistością musiał upaść przed nią na twarz, której nie mógł podnieść, dopóki nie otrzymał na to zezwolenia. A zatem wyrażenie „pozwolić przestępcom podnieść twarz” oznacza okazanie pobłażania im w ich przewrotnych zamiarach, czyli w niesprawiedliwościach. Pismo św. zaleca często bezstronność w sądach (por. Wj 23, 2-8; Kpł 19, 15. 35; Pwt 1, 17; 16, 18 nn; Prz 18, 5; 24, 23).

W. 3-4. Po tej krótkiej, ale ostrej skardze następuje przejście do upomnienia. Można je wyjaśniać w różny sposób. Być może, chodziło tu o ukazanie sprzeczności między chęcią i powinnością ciężącą „na bogach” a ich czynami, aby przez to lepiej ujawnić ich winę (por. Iz 1, 10-17). Możliwe, że według procedury sądowej po zarzutach poczynionych oskarżonym należało uwzględnić ich argumenty. Można wtedy przypuścić, że należy się domyśleć między oskarżeniem poczynionym „bogom” w ww. 1-2 ich wywodów przeciw tym oskarżeniom. Wówczas to oskarżonym zostaje odczytane jeszcze raz ich zobowiązanie do sprawiedliwego pełnienia urzędu, aby się przekonali o swej winie. Bardziej jednak prawdopodobne jest, iż upomnienie po oskarżeniu pełni rolę ultimatum. Przez nie chciał Jahwe dać niesprawiedliwym 'ēlōhim szansę pokuty. Upomnienie to można uważać za *vademecum* każdego sprawiedliwego sędziego. Szczególnie sprawiedliwie powinny być osądzone 3 kategorie ludzi: *dāl w'jatôm*, tj. biedny i sierota; 'āni wārāš, tj. potrzebujący i nędzarz; *dāl w'ebjôn*, tj. biedny i ubogi.

Wyrażenie *dāl w'jatôm* występuje tylko w Ps 82, 3. Zwykle wyraz sierota łączy się z wyrazem wdowa²⁹, zaś *dāl*, tj. biedny albo z 'āni, tj.

²⁹ Por. Wj 22, 21; Pwt 10, 18; 14, 29; 16, 11. 14; 24, 17. 19. 20. 21; 26, 12 n.; 27, 19; Iz 1, 17. 23; 10, 2; Jr 7, 6; 23, 3; Ez 22, 7; Zach 7, 10; Mal 3, 5; Ps 68, 6; 94, 6; 46, 9; Jb 24, 3.

potrzebujący³⁰, albo 'ebjôn, tj. ubogi³¹. Gdy poza Ps 82 wyrażenia 'āni i ebjôn często występują razem³², to w Ps 82 ta łączność zanikła. Mimo tych odchyień od tradycyjnych sformułowań trzeba zaznaczyć, że treść zawarta w tym upomnieniu mieści się zarówno w tekstach prawnych³³, jak i proroczych³⁴ czy mądrościowych³⁵, a szczególnie w Psalmach³⁶.

Pięć tych określeń różni się od siebie, ale ma też wspólne to, że wszystkie oznaczają ludzi, którzy w swoich różnych potrzebach pokładają ufność w Bogu. Toteż Jahwe specjalnie się nimi opiekuje i występuje w ich obronie.

W. 5. Upomnienie Boże nie zmieniło niesprawiedliwych „bogów”. Pozostali oni zatwardziali na słowa Boże. Nie rozumieją i nie poznają słów przestrogi, ale dalej w ciemnościach krążą, stając się przyczyną zachwiania się podstaw ziemi. W ST jest często mowa o podstawach ziemi (Iz 24, 18; Jer 31, 37; Mich 6, 2; Prz 8, 29; Iz 40, 21). Pojawia się to wyrażenie albo w związku z opisami stworzenia (Prz 8, 21, Iz 40, 21; Jer 31, 37), albo w związku z opisami sądu (Iz 24, 18; Pwt 32, 22; Mich 6, 2) czy teofanii (2 Sm 22, 18. 16; Ps 18, 8. 16). W wypadku Ps 82 jest mowa o zachwianiu się fundamentów w związku z przyjściem Jahwe na sąd, aby ogłosić swój wyrok na niesprawiedliwych sędziów.

W. 6-7. Wyrok zaczyna się od przemówienia Jahwe do „bogów”, z którego wynika, że tylko dzięki Jego dobroci otrzymali oni moc sądenia ludzi, stając się jakby zastępcami Boga na ziemi, ale ponieważ nie wywiązali się ze zleconej im misji, dlatego jak zwyczajni ludzie pomrą. Zostaną bowiem pozbawieni swej godności sędziowskiej, która ich czyniła jakby „bogami”.

W. 8. W konkluzji Ps 82 woła jego autor do Boga, aby taka degradacja jak najprędzej miała miejsce, aby powstał i rozpoczął sąd nad całą ziemią, gdyż On jest jej Jedynym Panem i Bogiem. Prośba Psalmisty ma charakter eschatologiczny. Często w ST jest mowa o królew-

³⁰ Iz 10, 2; 26, 6; Sof 3, 12; Jb 34, 28; Prz 22, 22.

³¹ 1 Sm 2, 8 por. Ps 113, 7; Iz 14, 30; 25, 4; Am 4, 1; 8, 6; Jb 5, 15; Prz 14, 3; Ps 72, 13.

³² Por. Pwt 24, 14; Iz 41, 17; Jer 22, 16; Ez 16, 49; 18, 12; 22, 29; Ps 12, 6; 35, 10; 37, 14; 40, 18; 70, 6; 72, 4; 74, 21; 86, 1; 109, 16. 22; 140, 13; Prz 31, 9; Jb 24, 4. 14.

³³ Wj 22, 21; Kpł 19, 15; 33; Pwt 1, 17; 16, 18; 24, 17; 25, 1; 27, 19.

³⁴ Iz 1, 17. 23; 3, 14 n.; 5, 23; 10, 1 n.; Jer 5, 28; 21, 12; 22, 3; Ez 22, 27. 29; Am 5, 7. 10-12; Mich 3, 1 n.; Sof 3, 3; Zach 7, 9.

³⁵ Prz 4, 31; 17, 5; 18, 5; 22, 22 n.; 29, 7; 31, 9; Jb 5, 15 n.; 24, 3; 29, 12-14; 31, 16 n.; 34, 17. 28.

³⁶ Ps 37, 32 n.; 94, 6; 21; 109, 7.

skiej władzy Jahwe nad całym światem³⁷. Psalmista zanosi do Jahwe błaganie, aby nie tylko Izrael, ale by wszystkie narody stały się dzieictwem Jahwe.

A na postawione we wstępie pytanie, czy w Ps 82 jest mowa o bogach, czy o sędziach, należy raczej odpowiedzieć, że o tych drugich, gdyż tego dowodzi: 1° rozpatrzenie dowodów za jedną i drugą interpretacją, 2° a zwłaszcza egzegeza Ps 82.

Trzeba jednak przyjąć, że autor Ps 82 w przedstawieniu sądu Jahwe nad niesprawiedliwymi sędziami posłużył się różnymi obrazami z mitologii pozaisraelskiej, jak również różnymi obrazami biblijnymi przedstawiającymi zjawienie się Jahwe na sąd nad Izraelem.

LE PSAUME 82 PARLE-T-IL DES DIEUX OU DES JUGES?

R é s u m é

L'auteur du présent article se pose pour but d'apporter la réponse à une question qui continue d'être l'objet de controverse: des mots tels que *'ădat-'el*, *ălôhîm* ou *benê elîôn* doivent-ils être interprétés littéralement, dans lequel cas ils signifieraient les dieux des païens, ou parlent-ils, de façon métaphorique, des juges injustes? Ayant examiné, de façon critique, l'interprétation littérale et se basant sur des textes tels que Ex. 21, 6 et 22, 7, Ex. 18, 13-27, Deut. 1, 9-18 et sur le Psaume 45, 7, l'auteur penche pour l'interprétation métaphorique. L'analyse du contenu du Psaume 82 semble confirmer une telle opinion. Cependant, dans la représentation du jugement de Jahwe sur les juges injustes, l'auteur du Psaume 82 se sert de quantité d'images de mythologie autre qu'israélienne pour évoquer l'apparition future de Jahwe jugeant l'Israël.

³⁷ Por. Ps 47, 9; Jer 10, 7; Zach 14, 13-17; zob. też Ps 10, 16; 22, 29; 44, 2-5; 47, 3 n.; 97, 7-10; 99, 1; Jer 10, 10; Mal 1, 14; Jer 51, 57; Sof 3, 15.